

VERTROUWEN IN VEERKRACHT

PATRICK VERMEULEN

Inleiding

Voor je ligt het jaressay 2017 van het PON. Sinds onze oprichting in 1947 hebben we veel gepubliceerd over ontwikkelingen in de Brabantse samenleving, op verzoek en met steun van de Provincie Noord-Brabant. Deze keer – 70 jaar na het begin van de wederopbouw – staat de toekomst van Brabant centraal. En dan vooral hoe Brabanders zelf naar die toekomst kijken. Hoe zien zij de komende 30 jaar voor zich? En hoe zien zij hun eigen rol in het creëren van die toekomst? Een toekomst – zo blijkt – die Brabanders over het algemeen met vertrouwen tegemoet treden en waarin veerkracht een centraal begrip is.

Het mooie is dat onze tijd hierin niet verschilt van 1947. Als we kijken waar Noord-Brabant toen stond en wat er in 70 jaar gerealiseerd is, is er sprake van enorme ontwikkeling én vooruitgang. De bevolking is gegroeid met bijna 1,5 miljoen mensen. Werkgelegenheid is verschoven van landbouw naar industrie en later naar dienstverlening en logistiek. De gemiddelde welvaart is enorm toegenomen, evenals het opleidingsniveau, het aantal gezonde levensjaren, enzovoort. Dat is natuurlijk mede ingegeven door nationale en internationale ontwikkelingen, maar gebeurde voor een deel op eigen kracht. Noord-Brabant is namelijk ook relatief gezien allang geen achtergebleven gebied meer: met inmiddels meer dan 2,5 miljoen inwoners, laat het qua omvang van het Bruto Regionaal Product (ruim 100 miljard in 2015) ⁸ van de huidige 28 EU landen achter zich ¹. In Nederland is Noord-Brabant een belangrijke economische motor geworden. En de vooruitzichten zijn gunstig. Of, zoals de SER Brabant onlangs aangaf: het is ‘Hoogzomer in de Brabantse economie’ ². Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er geen belangrijke opdrachten liggen, zoals ten aanzien van de arbeidsmarkt. Want zo is een aantal – in Noord-Brabant relatief sterk vertegenwoordigde – sectoren gevoelig voor digitalisering en robotisering. Denk aan de maakindustrie, ICT, zorg en logistiek. Zeker als we 30 jaar verder kijken, hebben we gelukkig ook nog wat te doen.

Hoe verleidelijk ook; ik heb in dit jaressay niet geprobeerd allerlei mogelijke toekomst te schetsen, zelfs niet in de vorm van scenario's. Ik wilde daarnaast voorkomen me vooral

2. Brabantadvies (2017).

1. Bron: CBS (2016). De regionale economie; Eurostat, 2015.

in superlatieven over het huidige tijdsgewricht uit te laten. Termen als ‘Nu meer dan ooit...’ moeten we kritisch bekijken, al worden die in andere toekomstverkenningen regelmatig gebruikt. Mogelijk omdat gedreven mensen nu eenmaal een eeuwig gevoel van urgentie en maakbaarheid met zich meedragen. Ik sluit niet uit dat er potentiële ‘gamechangers’ aan het werk zijn, zoals digitalisering, toegang tot data en informatie en artificiële intelligentie. In onze zoektocht hebben we die meegenomen, maar de belangrijkste vraag die we ons gesteld hebben is niet: ‘Wat verandert?’, maar ‘Hoe kijken Brabanders zelf naar de toekomst?’ En: ‘Welke rol zien zij daarin voor zichzelf?’.

Eerdere verkenningen

In de naoorlogse periode namen drie Brabantse Commissarissen van de Koning(in) het initiatief om toekomstvisies op de provincie op te stellen. De eerste was Jan de Quay. Onder zijn leiding verscheen eerst ‘Het Welvaartsplan’ (1947-1949) en vervolgens ‘Het Nieuwe Brabant’ (1952-1955). In de inleiding van dit werk schrijft hij: “Dit boek is allereerst bedoeld om de Brabanders te leren hoe hun gewest was en is, hoe het worden kan en hoe het blijven moet.” Heldere taal, die weinig inspraak vraagt.

In 1997 nam de toenmalige commissaris Frank Houben het initiatief tot het Manifest Brabant 2050, in een tijd dat Noord-Brabant werd getroffen door de varkenspest. Het begrip duurzaamheid kwam centraal te staan. In 2014 zag het omvangrijke boek ‘Het Nieuwste Brabant’ het licht, onder leiding van de huidige commissaris Wim van de Donk. Een boek dat veel meer dan de eerdere ‘verdedigende’ boeken, uitgaat van de kracht van Noord-Brabant. Het verbindend vermogen, typisch voor de Brabantse identiteit, zou meer als positief mogen worden (h)erkend en ingezet. Juist in het zoeken naar en vinden van nieuwe verbindingen – tussen mensen, sectoren en ondernemingen – liggen kansen voor creatieve, technologische en sociale vernieuwing.

De commissarissen volgden daarbij eenzelfde werkwijze: prominenten van binnen en buiten Noord-Brabant werd gevraagd een bijdrage aan het project te leveren in de vorm van een inspirerend verhaal. Vervolgens wordt het geheel samengebracht in een – vaak fraai vormgegeven – eindproduct en er werden extra in-

spanningen geleverd om burgers te interesseren voor het resultaat.

Het PON heeft aan al deze boeken een bijdrage geleverd en ook nu kijken wij vooruit. Dertig jaar om precies te zijn. In 2047 zijn we 100 jaar na het begin van de wederopbouw. We kiezen in deze verkenning wel voor een andere werkwijze.

Beginnen bij de mens

We hebben allereerst Brabanders zelf gevraagd zich over de toekomst en hun eigen rol daarin, uit te spreken. We beginnen zo gezegd bij de mens. De mens die zich verwondert, die vragen stelt en ruimte opeist. De mens die bezorgd is. Die zich verzet tegen verandering. Die zich verenigt en die betrokkenheid toont. De mens die met anderen deelt en initiatief neemt.

Ook in het naoorlogse Brabant hebben ondernemerschap, maatschappelijke activiteiten van burgers, zelforganisatie, vrijwillige inzet en zelfredzaamheid voor een belangrijk deel onze Brabantse samenleving gevormd. Mensen werden daarin gestimuleerd en ondersteund door overheden, maar initiatieven ontstonden vaak ook los van de overheid en regelmatig tegen de bestaande gedachten en structuren in. Onze samenleving was feitelijk al lang een participatiesamenleving, voordat het begrip sinds de Troonrede van 2013 zoveel bredere bekendheid kreeg³.

Met het introduceren van het begrip ‘participatiesamenleving’, als opvolger van de klassieke verzorgingsstaat, werd wel scherp dat de overheid minder wil (ont)zorgen: zij wil ruimte scheppen voor eigen verantwoordelijkheid en initiatief. Zelfredzaamheid, eigen kracht en veerkracht staan in het beleidsjargon dan ook meer en meer centraal. Op de betekenis hiervan voor de toekomst kom ik later terug. Het past in ieder geval bij een participatiesamenleving om vragen over de toekomst eerst aan mensen zelf voor te leggen.

Een foto als onderdeel van een film

Ons onderzoek is niet af. Dit essay is een momentopname, een foto: een resultaat van reeds uitgevoerde onderzoeken en bijeenkomsten, maar ook een begin van volgende. Zo stond het evenement ‘Dear-Future,’⁴ in het teken van de mens en de toekomst op allerlei thema’s, zoals gezondheid, mobiliteit, vrije tijd, wonen en identiteit. Tijdens dit evenement organiseerden we samen met R-Newt

een bijeenkomst voor jongeren en hun verhouding met de online/offline leefwereld. Verder was er een Pop-up atelier waarin we jonge kunstenaars uitdaagden hun beeld van de toekomst in een kunstwerk te vertalen. Op het moment van uitbrengen van dit essay (tijdens onze jaarbijeenkomst) organiseren we een ‘mini-Brabant’ en gaan we met een zo’n divers mogelijk Brabants publiek in gesprek over de toekomst van Noord-Brabant. Meerdere bijeenkomsten zullen daar op volgen en ook daar zullen we weer verslag van doen. Het online magazine dat tegelijkertijd met dit essay verschijnt geeft bovendien onze zoektocht tot nu toe weer. Uit de samenwerking met Omroep Brabant is verder een tiendelige tv-serie ontstaan over Brabant in 2047, die eind dit jaar/begin 2018 zal worden uitgezonden.

De foto die nu voorligt laat onze zoektocht tot nu toe zien. Op verschillende manieren hebben we Brabanders gevraagd naar hun eigen ideeën over de toekomst van de samenleving. We hebben ze de nieuwste ontwikkelingen voorgelegd en gevraagd hoe ze daar naar kijken. Zien zij de toekomst met vertrouwen tegemoet? Of overheerst scepsis of angst? En welke rol of verantwoordelijkheid zien ze voor zichzelf?

De antwoorden op deze vragen staan centraal in het volgende deel van dit essay. In het derde deel geef ik aan wat volgens mij nodig is om een wenselijke toekomst mogelijk te maken.

H2. De toekomst van Brabant volgens Brabanders

Onze zoektocht begon in het voorjaar van 2016. In een gesprek met Lout Donders van Omroep Brabant kwam al snel de vraag op tafel: “Waar maak jij je zoal zorgen over?”. “Nou... Dat is precies de vraag die we ons dit weekend met een aantal vrienden stelden. We maken ons allemaal echt zorgen over de toekomst die we onze kinderen nalaten...”. “Maken die kinderen zich ook zorgen?”. “Eigenlijk weet ik dat niet...”. “Heb je het ze gevraagd?”. “Nee”, was het antwoord. “Zullen we dat dan eens samen gaan doen?”.

Dit gesprekje vormde het begin van een project waarin we vanuit het PON, mensen die de toekomst zelf gaan leven, hebben gevraagd wat hun beeld van die toekomst is. We wilden vooral Brabanders in beeld brengen die normaal bij dit type toekomstverkenningen pas aan het eind gevraagd wordt om te reageren op wat anderen bedacht hebben. We wilden horen wat hun ideeën zijn. Niet van een afstand naar de samenleving kijken, maar met mensen in gesprek gaan.

Nu is het vragen naar je beleving van de toekomst best ingewikkeld. Want wat er nog niet is kun je je moeilijk voorstellen. En al helemaal niet wat je daarvan vindt. Klassiek is het filmpje met interviews van Frans Bromet uit 1999 dat nog steeds op YouTube te vinden is over de komst van mobiele telefoons⁵. Mensen geven aan er geen behoefte aan te hebben, zich niet voor te kunnen stellen wat het nut is en simpelweg niet steeds bereikbaar te willen zijn. Inmiddels – anno 2017 – zijn de antwoorden hierop vrijwel volledig omgedraaid. Mensen kunnen amper zonder. En de term telefoon is overigens nauwelijks nog van toepassing.

Wat er is, is eigenlijk een beschrijving van het heden. Bovendien: als er al kiemen van vernieuwing of verandering zijn, is het soms nog moeilijk voor te stellen wat de potentiële impact daarvan is op het eigen leven. Om mensen toch hierover na te laten denken, hebben we ze in ons Brabantpanel⁶ zes mogelijke ontwikkelingen voorgelegd. Daarbij hebben we gebruik gemaakt van filmpjes of krantenberichten met opmerkelijk nieuws.

In drie groepsgesprekken zijn we nog een slag dieper gegaan.

We hebben gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de Rotary Tilburg-Oost, de Dorpscoöperatie Esbeek en One World Citizens. Door met (enigszins) homogeenere groepen in gesprek te gaan, konden we het gesprek aangaan over de specifieke opgaven die zij zelf zien voor de toekomst van Noord-Brabant. Inclusief hun eigen rol in het vormgeven daarvan.

Verder hebben we in de afgelopen periode met partners als BrabantKennis en Telos nog een heleboel andere onderzoeken uitgevoerd, waarin huidige en toekomstige ontwikkelingen in de samenleving centraal staan. Ook deze neem ik mee in dit essay.

Brabanders zijn overwegend optimistisch over mogelijke grote veranderingen

In juni 2017 hebben we ons Brabantpanel mogelijke ontwikkelingen voorgelegd op zes centrale thema's in het leven van mensen:

- Werk:** robotisering van de arbeidsmarkt
- Mobiliteit:** nieuw transportsysteem hyperloop
- Agrofood:** verticale landbouw
- Ecologie:** zelfvoorzienende dorpen en wijken
- Sociaal:** sociaal waarderingssysteem
- Bestuur:** kleiner wordende overheid

Per ontwikkeling hebben we een korte introductie gegeven met een filmpje of een link naar een website of artikel. Dat was meteen een van de criteria om voor de ontwikkeling te kiezen: kunnen we het zo concreet voorleggen dat deelnemers zich er iets bij voor kunnen stellen? Verder wilden we een breed palet aan thema's en in ieder geval thema's die in de opgaven voor Noord-Brabant een rol spelen⁷.

In het algemeen blijken Brabanders positief te staan tegenover grote toekomstige ontwikkelingen. Zij hebben vertrouwen in ontwikkelingen als robotisering, nieuwe vormen van mobiliteit, verticale landbouw en zelfvoorzienende dorpen en wijken. Ze hebben meer positieve dan negatieve gedachten bij deze ontwikkelingen, ze waarderen ze positief en vinden dat deze ontwikkelingen de toekomst beter maken.

De ontwikkelingen zetten Brabanders vooral aan het denken. Als we bijvoorbeeld kijken naar robotisering van de arbeidsmarkt

7. Eerder heeft het POW in het kader van de Perspectiefnota 2017 van Provinciale Staten van Noord-Brabant een analyse gemaakt van maatschappelijke trends en ontwikkelingen vanuit de invalshoek van de burger: Haar, van der, Beyen en Dalen, van (2017).

zijn mensen positief over de mogelijkheden van verhoogde efficiëntie en effectiviteit, het verminderen van lichamelijke belasting en het krijgen van meer tijd voor andere zaken als creativiteit en het sociale leven. Tegelijkertijd geeft men aan dat nagedacht moet worden over het huidige werkgelegenheidssysteem. Wat gebeurt er als er geen of weinig werk overblijft? Waar halen mensen dan hun inkomen vandaan? Is een basisinkomen daarvoor een oplossing? Een vraag die overigens ook in de groepsinterviews terugkwam.

Over het algemeen vinden mensen de genoemde veranderingen heel reëel. Dat is best opvallend omdat veel ontwikkelingen zich nog in een vroege ontwikkelingsfase bevinden. Blijkbaar is het vertrouwen in technologie en maakbaarheid – dat zo kenmerkend was voor de afgelopen 70 jaar – nog niet verdwenen. Zelfrijdende auto's zijn bijvoorbeeld voor velen al bijna een gegeven, maar zelfs een concept als de hyperloop ziet meer dan de helft van de Brabanders als een realistische ontwikkeling. De hyperloop is een transportsysteem in een luchtdrukbuï (denk aan buizenpost), waarbij goederen of mensen door buizen getransporteerd worden. Een team van de TU Delft doet momenteel mee aan de hyperloop-competitie die Elon Musk (Tesla) heeft uitgeschreven. Er is een testbuis, maar de ontwikkeling tot een bruikbaar vervoersysteem vergt nog veel onderzoek en investeringen. Het is zelfs de vraag of het idee daarvoor interessant genoeg is of slechts 'een lastige oplossing op zoek naar een probleem'⁸. Niettemin geeft meer dan een derde van de Brabanders aan dat de ontwikkeling niet snel genoeg kan gaan.

Ook ecologische ontwikkelingen, zoals verticale landbouw en het ontwikkelen van zelfvoorzienende, duurzame dorpen en wijken, vinden veel Brabanders positief. Hooguit zijn er vragen over de mogelijkheden tot opschaling van bijvoorbeeld ecodeorpen en of grotere groepen mensen zich hiervoor willen inzetten. Opvallend is dat bijna de helft van de respondenten de ontwikkelingen inspirerend vindt, maar slechts 16% van hen geeft aan dat de ontwikkelingen hen daadwerkelijk op dit moment zullen activeren of in beweging brengen.

Het is verder duidelijk dat Brabanders hechten aan 'menschelijkheid'. Als er negatieve gedachten genoemd worden bij toekomstige ontwikkelingen, zijn dat termen als 'onpersoonlijk', 'dehuma-

8. Carlo van de Weijer, directeur smart mobility van de technische Universiteit Eindhoven in de Volkskrant op 3 juni 2017.

nisering' en 'onmenselijk'. Het meest uitgesproken is dat bij de mogelijke ontwikkeling van een 'sociaal waarderingssysteem'. Via ons online sociale netwerk kennen we elkaar continu waarderingen toe, via likes, het delen van berichten of emoticons. China gaat hier een stap verder in en ontwikkelt een 'sociaal kredietsysteem' om met data de eerlijkheid van burgers, bedrijven en overheidsinstellingen te meten⁹. Burgers krijgen op verschillende thema's scores toegekend. Ze waarderen elkaar, maar ook de overheid kan waarderingen toekennen. 'Betrouwbaren' worden beloond, 'onbetrouwbaren' worden bestraft en (digitaal) te kijk gezet. Dit systeem brengt onder onze respondenten opvallend meer negatieve waarden met zich mee. Het maakt ze vooral ongerust en boos en men maakt zich zorgen over privacy en subjectiviteit.

We hebben mensen ook steeds gevraagd wie verantwoordelijk zou moeten zijn voor de totstandkoming van een ontwikkeling. Opvallend is dat Brabanders over het algemeen de samenleving op de eerste, tweede of derde plek zetten, maar dat zij zichzelf als individu steevast op de laatste plaats zetten. Overheid en ondernemers/bedrijven worden het vaakst genoemd als verantwoordelijke partijen voor de realisatie van grote ontwikkelingen (of in het geval van een sociaal kredietsysteem het tegenhouden ervan). Alleen bij de ontwikkeling van zelfvoorzienende dorpen en wijken wordt de samenleving als meest verantwoordelijke genoemd. Omdat de overheid vaak als tweede partij wordt genoemd is de overheid gemiddeld genomen de meest verantwoordelijke partij volgens de Brabanders in dit onderzoek.

Onze vragen over zelfsturing en de bestuurlijke toekomst gaven een divers beeld. Ongeveer evenveel mensen vinden een kleinere rol van de overheid positief, als dat er mensen zijn die dat een negatieve ontwikkeling vinden. Dat geldt ook voor de mate waarin men het een reële (of niet-reële), een goede (slechte) of een belangrijke (onbelangrijke) ontwikkeling vindt. Brabanders zijn sceptisch over de term 'participatiesamenleving'. Zij zijn vóór minder bureaucratie en meer eigen inbreng van inwoners, maar aan de andere kant geven zij aan dat we moeten waken voor zelfsturing en té veel (eind) verantwoordelijkheid van burgers. Onze respondenten geven aan dat er een overheid nodig is om te sturen, om sociale samenhang te bewaken/bewaren en ervoor te zorgen dat iedereen aan bod komt

9. <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/03/13/big-brother-meets-big-data-7073575-a1550087>.

en mee kan doen. Zo wijzen burgers nog veel naar de overheid (en de overheid naar burgers) in 'de participatiemaatschappij'.¹⁰

Brabantse groepen: zorgen, kansen en eigenaarschap

Voor de groeps gesprekken hebben we drie groepen uit de (Brabantse) samenleving uitgenodigd. Met hen zijn we het gesprek aangegaan over de toekomst met vragen als: Waar maken jullie je zorgen over? Waar zie je kansen? Wat betekent dat voor jullie situatie en wat kun/wil je concreet doen? Vervolgens hebben we met hen aan de hand van een casus een 'eigenaarschap-spel' gespeeld. In de casus stond een door hen zelf aangedragen concrete oplossing centraal. Vragen die daarin aan de orde kwamen: Wie is waarvoor verantwoordelijk? Wie moet het initiatief nemen? Wie zorgt voor de uitwerking of uitvoering van het initiatief? Wie faciliteert en/of draagt zorg voor de financiering? En wie voert de regie?

One world Citizens

'We moeten de jeugd leren niet alleen aan je eigen omgeving, maar globaal te denken'

De jongeren die deel uitmaken van het platform One World Citizens (OWC) maken zich zorgen over de grote vraagstukken die wereldwijd spelen, zoals klimaatverandering, individualisering en armoede. Leidraad in hun denken en handelen zijn de door de Verenigde Naties in 2015 vastgestelde zeventien doelstellingen voor duurzame ontwikkeling. OWC streeft naar een betere wereld en een duurzame toekomst. In ons gesprek spatte het idealisme ervan af.

"Veel mensen denken te lokaal; als er hier in ons dorp of land geen gevaar is, dan doe ik er niets aan. Ze denken aan WIJ als lokale entiteit, maar wij pleiten ervoor dat mensen gaan denken aan WIJ als aarde." Met dat anders denken kun je niet vroeg genoeg beginnen: "In je opvoeding moet je al leren om op een andere manier te denken, niet alleen aan je eigen omgeving, maar globaal. Wij zien dat jongere generaties dat al steeds meer willen doen, dat moeten we blijven aanmoedigen."

OWC wil op drie manieren bijdragen aan realisering van de VN-doelstellingen: door kennisdeling te organiseren (zelf zijn ze

10. Voor meer specifieke uitkomsten van het Brabantpanel en de introductieteksten, het videomateriaal en artikelen: zie het online magazine 'Vertrouwen in veerkracht' (PON, 2017). Daar is ook meer informatie over de groeps gesprekken te vinden.

continu online), door zelf te ondernemen en door de dialoog met beleidsmakers aan te gaan. OWC pleit daarbij voor een overheid die zich open en flexibel opstelt en ruimte schept voor experimenten: “Ons advies aan de overheid is: doe mee, experimenteer en kijk wat je rol kan zijn in communities als deze.” Maar ook van de burger wordt veel verwacht: “Je wilt dat mensen proactief en creatief zijn.” De jongeren zijn daarin wel realistisch: “Pas als mensen in hun basisbehoeften kunnen voorzien, hebben ze ruimte om zich in te zetten voor ‘het verbeteren van de wereld’”. Op termijn zou volgens hen een zogenaamd basisinkomen deze beweging ondersteunen.

De jongeren zien ‘de samenleving’ als belangrijkste initiatiefnemer. “Je kijkt steeds per project wie welke rol heeft. De inhoud staat centraal, daaromheen heeft iedereen een rol. Er is niet één groot systeem waarin je rollen kunt verdelen. Dat is oud-systeemdenken. In de toekomst wordt het meer een soort community, waarin alle partijen een rol hebben en in beginsel gelijkwaardig zijn.”

En hoe zit het met de financiering van initiatieven? “Dat ligt heel erg aan de projecten. Er moeten nieuwe businessmodellen worden gecreëerd. De ene keer is de overheid investeerder, een andere keer zijn dat ondernemers. Of de wijk met wijkbudgetten. Dat ligt aan de experimenten. Maar het uitgangspunt moet zijn dat er een slim businessmodel ontstaat, zodat projecten uiteindelijk op eigen benen kunnen staan.”

Dorpscoöperatie Esbeek

“Het is een uitdaging voor de toekomst om de sociale cohesie en betrokkenheid van inwoners vast te houden”

Enkele enthousiaste dorpsbewoners richtten in 2006 de Coöperatie Esbeek op met als doel de leefbaarheid in het dorp te verbeteren. Het werd een succes. Verschillende urgente projecten, zoals de aankoop van Café Schuttershof, de bouw van starterswoningen en de herbesteding van de kerk (waar een brede school in komt), werden opgepakt. Veel inwoners, organisaties en verenigingen werkten er enthousiast aan mee. Echter: omdat er niet voortdurend zulke grote projecten zullen zijn, is de coöperatie bang dat mensen zich op termijn minder betrokken gaan voelen, waardoor de eigen

inzet zal afnemen, in het bijzonder die van jongeren.

“Pas als je merkt dat je invloed hebt, raak je gemotiveerd. De ervaring is dat de coöperatie jongeren wel meekrijgt voor concrete, in de tijd afgebakende taken, maar het initiatief en de coördinatie voor projecten liggen vaak bij de wat oudere generatie. Het is van belang dat te doorbreken. Daar dragen succesvolle initiatieven, zoals de bouw van starterswoningen, zeker aan bij”.

“Het is de uitdaging om de sociale onderneming door te geven. Daarvoor heb je twee dingen nodig. Ten eerste een groep mensen die het ondernemerschap en zelfvertrouwen hebben om dingen te realiseren die in eerste instantie niet lijken te kunnen.

In Esbeek is dat zelfvertrouwen groot. Daarnaast zijn basisvoorzieningen, zoals een ontmoetingsplek, school, zorg en welzijn, bedrijvigheid en verenigingsleven, nodig om als dorp te kunnen blijven functioneren.”

“Leefbaarheid is niet de taak van de overheid, maar van de mensen in het dorp. De gemeente is verantwoordelijk voor basisvoorzieningen, maar de samenleving zelf is verantwoordelijk voor de leefbaarheid.” Betrokkenheid van de overheid is wel nodig. Schaalvergroting kan, maar er blijft behoefte aan lokale betrokkenheid van ambtenaren, die weten wat er speelt en nodig is.

Als het gaat om het samenspel, is het antwoord zeer vergelijkbaar met dat van de OWC: “We denken aan een lichte netwerkorganisatie waarin de verschillende partijen (overheid, onderwijs, ondernemers, maatschappelijke organisaties én de samenleving) op gelijkwaardige wijze met elkaar samenwerken. Bij elk onderwerp en elk initiatief wordt met elkaar afgestemd welke partij waarvoor verantwoordelijk is. De rollen worden dus per initiatief verdeeld”.

Rotary Club Tilburg-Oost

“Milieubewust gedrag moet sexy worden”

De Rotary Club Tilburg-Oost is onderdeel van het wereldwijde netwerk van Rotary International, actief in 200 landen en geografische gebieden met in totaal 1,2 miljoen leden. Doel is ‘het aanmoedigen en aankweken van het ideaal van dienstvaardigheid als grondslag van een waardige ondernemingsgeest’. Dat de leden zich meer dan gemiddeld betrokken voelen bij de samenleving

blijkt ook uit het gesprek.

Als eerste zorg voor de toekomst noemen de deelnemers aan het gesprek de toenemende robotisering. “Daardoor verdwijnen er banen, hoe zal dat worden opgevangen? Ik verwacht niet dat een deel van de samenleving ineens geen werk meer heeft. Vroeger werkten mensen altijd fulltime en zelfs op zaterdag. Nu werkt men veel minder, die verschuiving is heel geleidelijk gegaan. De verwachting is dat de robotisering ook zo’n geleidelijke verandering teweeg zal brengen.”

“Werk en vrije tijd raken steeds meer met elkaar verweven. Je gaat op zondag winkelen, neemt bij mooi weer een middag vrijaf en maakt je werk ’s avonds af. Door de digitalisering is veel werk niet meer tijd- of plaatsgebonden. Enerzijds zijn we minder vaak fysiek op het werk aanwezig, anderzijds lezen en beantwoorden we mails net zo goed ’s avonds als in het weekend.” Dat is een tweede punt van zorg: iedereen is tegenwoordig 24/7 bereikbaar. “Hoe slagen we erin een balans te vinden tussen beschikbaarheid en bereikbaarheid en de noodzakelijke ontspanning? Lukt dat niet, dan zullen werknemers steeds vaker uitvallen.”

Een volgend punt van zorg is de toename van het aantal natuurrampen over de hele wereld, “nu weer de orkaan ‘Harvey’ in Texas en de modderstromen in Sierra Leone. Dat zijn allemaal tekenen van de klimaatverandering die al lang aan de gang is, maar dat beseft bij velen nog niet doorgedrongen. We zien de gevolgen ervan wel, maar we willen ons leven er (nog) niet op aanpassen.

Er zijn zulke grote investeringen nodig dat we uiteindelijk een lager besteedbaar inkomen zullen moeten accepteren. Daar is zowel politiek draagvlak als maatschappelijk bewustzijn voor nodig.”

Dat brengt ons bij de overheid: die kan bij zo’n groot vraagstuk niet achterover blijven leunen. “Ze kan werken aan de bewustwording, bijvoorbeeld door campagnes als ‘Wie is de BOB?’ te initiëren. Het helpt daarbij ook als de overheid positieve zaken naar buiten brengt, maar diezelfde overheid is slecht in het vieren van successen. Zo is het gat in de ozonlaag inmiddels gedicht, doordat de drijfgassen zijn aangepakt, maar de doorsnee burger weet dat niet. Door dit soort feiten uit te dragen wordt het maatschappelijk draagvlak groter. Milieubewust gedrag moet sexy worden.”

H2. De toekomst van Brabant volgens Brabanders

“Brabant heeft zich de afgelopen decennia enorm ontwikkeld: economisch gezien staan we er goed voor en ook op het gebied van kennis en technologie lopen we voorop. We moeten echter oppassen dat de overheid en de samenleving hier niet in doorslaan. Brabant moet bourgondisch, sfeervol en gezellig blijven, dat is juist een unique selling point. Het moet hier geen tweede Randstad worden. Er moet een balans zijn tussen bescheidenheid en naar buiten treden. We zijn in Brabant sterk in samenwerken, elkaar opzoeken. Maar je komt er als buitenstaander wel gemakkelijk tussen. Dat is de mentaliteit die hier heerst.”

Werken aan het ideale Brabant

Zoals gezegd hebben we in de afgelopen jaren veel onderzoeken gedaan waarin huidige en toekomstige ontwikkelingen in de Brabantse samenleving centraal staan. Ontwikkelingen die uiteraard niet los gezien kunnen worden van ontwikkelingen op nationaal, Europees en mondiaal niveau¹¹. Thema's die Brabanders zelf ook bezig houden. Gevraagd naar de top vijf van grootste uitdagingen voor Nederland geven Brabanders aan¹²:

- (Gezondheids)zorg
- Integratie van minderheden (vluchtelingen en migranten)
- Milieu problemen en klimaatverandering¹³
- Werkgelegenheid
- Terrorisme en veiligheid op straat

Het zijn de thema's waar Brabanders zich ook zorgen over maken, zowel voor zichzelf als voor de toekomst van de volgende generatie.

Een online onderzoek onder 1000 Brabanders met behulp van het GfK-panel¹⁴ laat zien dat Brabanders daarbij vooral vertrouwen op zichzelf en hun directe omgeving. Het vertrouwen in 'de overheid' is niet erg hoog: onder de 50%. Slechts een derde van de Brabanders heeft vertrouwen in de nationale overheid. Vooral lager opgeleiden vinden dat de overheid onvoldoende voor hen doet en dat ze geen invloed hebben op wat de overheid doet. Opvallende resultaten als we ze koppelen aan de eerdere constatering dat burgers meestal de overheid als belangrijkste verantwoordelijke voor grote ontwikkelingen ziet: men verwacht veel en is tegelijkertijd teleurgesteld in wat men van de overheid krijgt.

11. Vgl. Haar, van der, Beyen en Dalen, van (2017).

12. Brabantpanel december 2016.

13. Landelijk 'slechts' 7e, vgl. Dekker, Blok, de en Hart, de (2016, p.15).

14. in samenhang met eerdere Brabantpanelonderzoeken (2006 en 2013) en de Monitor Sociale Participatie (2014): Agterbosch & Vinckx (2017).

Inzichten uit onderzoek van het PON uit 2014 naar verwachtingen van burgers en overheden over elkaar, verrijken dit beeld¹⁵. Op de stelling ‘De veranderingen brengen me in beweging’ reageerde 18% van de ongeveer 1800 burgers bevestigend. Van de ruim 200 raadsleden, wethouders en ambtenaren, dacht 70% dat het mensen in beweging zou brengen. “Burgers lijken op het eerste gezicht dus niet echt enthousiast te worden van het participatie-adagium zoals dat vanuit de overheid wordt gepropageerd. Gemeenten daarentegen zijn in algemene zin zeer optimistisch over de mate waarin mensen in beweging komen”.

Toen we doorvroegen met behulp van concrete casussen, bleek dat burgers zich wel degelijk willen inzetten voor de omgeving, maar niet als uitvoerders van overheidsbeleid. Inwoners lossen graag zelf zaken op en denken graag mee over concrete onderwerpen die hen aangaan. Niet voor de gemeente, wel voor de gemeenschap. Als het eigenbelang verbonden wordt met een concreet gemeenschapsbelang, komen burgers in beweging. Eigenbelang is daarin een breed begrip. Burgers komen in beweging als een thema of project hen aanspreekt vanwege de inhoud, de opzet of door degenen die erbij betrokken zijn.

De participatie samenleving krijgt dan ook dichterbij huis vorm. Zo geeft 55% van de ondervraagden aan – afhankelijk van het onderwerp – inspraak te willen hebben in zaken die voor de buurt of wijk van belang zijn¹⁶. De maatschappelijke participatie van Brabanders is groot: bijna 70% is lid van een hobby- of vrijetijdsvereniging of een maatschappelijke organisatie. Bijna de helft van de Brabanders heeft in de afgelopen 12 maanden mantelzorg gegeven en het percentage vrijwilligers is gestegen van 31% in 2009 naar 45% in 2014 naar 52% in 2017¹⁷. Tegelijkertijd: de verschillen tussen laag opgeleiden en hoogopgeleiden zijn aanzienlijk en de contacten tussen groepen beperkt. Zo geeft 40% van de Brabanders aan weinig tot geen contact te hebben met mensen met een (heel) ander opleidingsniveau.

Ten slotte: in de afgelopen 10 jaar hebben we Brabanders herhaaldelijk gevraagd hoe zij het huidige en ideale Brabant over 25–50 jaar typeren. In 2006 en 2013 hebben we dat gedaan met behulp van ons Brabantpanel. In 2017 met het eerder genoemde online onderzoek onder 1000 Brabanders met het GfK-panel.

15. Hartog, den en Wijdeven, van de (2015).

16. Hartog, den, Smets en Mes (2014).

17. Agterbosch & Vinckx (2017).

Het beeld dat uit deze onderzoeken naar voren komt is vrijwel constant. Het ideale Brabant is volgens Brabanders zelfstandig en ondernemend, heeft meer aandacht voor solidariteit en de kwaliteit van het bestaan en is gericht op een eerlijker verdeling.

Wat Brabanders verder gemeen hebben is dat verschillen als een probleem worden gevoeld. Zoals geconstateerd in ‘Verschillen gelijkheid. Perspectief van Brabanders’ (2017)¹⁸ liggen daarin mogelijk ook de kiemen voor het verder ontwikkelen van de participatie-samenleving, nieuwe vormen van (directe) solidariteit en een toekomst die gevoeld wordt als een gezamenlijk project. Het is namelijk niet zo dat mensen in de praktijk niet zelf vaak de handschoen oppakken. Een kwart van de Brabanders (meer dan 600.000 mensen!) heeft in de afgelopen 12 maanden iets voor de eigen leefomgeving gedaan. Onze onderzoeken laten echter zien dat zowel instituties als inwoners daarbij zoeken naar een nieuwe balans in verantwoordelijkheid.

18. Agterbosch, Vinckx & Vermeulen (2017).

H3. Vragen aan de toekomst

In het derde deel van dit essay ga ik verder in op wat volgens mij nodig is om een door Brabanders gewenste toekomst mogelijk te maken. Uiteraard is een simpel antwoord niet mogelijk. De toekomst is immers “inherent onkenbaar”, zoals Martijn van der Steen¹⁹ dat zo mooi benoemt. De toekomst ontwikkelt zich ook niet van A naar B in een rechte lijn. Niettemin: als we goed luisteren naar de wensen van Brabanders zelf, ontstaat richting. Zeker als die wensen geplaatst worden binnen de ontwikkeling van de samenleving als geheel.

De ontwikkelingen die het persoonlijke en maatschappelijke leven in Nederland in de afgelopen decennia hebben bepaald, hebben (natuurlijk) ook Noord-Brabant gevormd. Individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering van het gevoelsleven²⁰ hebben ook hier een grote invloed gehad. Door de export is de Brabantse economie sterk internationaal georiënteerd; data en communicatiemiddelen bepalen ons dagelijkse leven, we gaan steeds informeler met elkaar om, gelijkheid en vrijheid van (onafhankelijk) handelen zijn toegenomen en de hang naar een intens leven is groot, inclusief de bijbehorende festivalisering²¹.

Deze ontwikkelingen zetten naar verwachting de komende 30 jaar door. In ‘De toekomst tegemoet’, de toekomstverkenning die het SCP eind 2016 publiceerde, worden drie bewegingen beschreven die het dagelijkse leven naar verwachting vergaand zullen beïnvloeden: meer dynamiek, meer maatwerk en meer eigen regie²². De onderzoekers schetsen een beeld van een wereld, waarin mensen steeds meer hun eigen leven vormgeven en waarin de kwaliteit van dat leven steeds meer van henzelf afhangt. Een beeld dat ik overigens herken uit onze onderzoeken onder Brabanders.

Allereerst de beweging naar meer dynamiek. Onder sterke invloed van ontwikkelingen in technologie veranderen mogelijkheden steeds sneller en mensen bewegen daarin mee. De grenzen van tijd en ruimte vervagen: bezigheden zijn minder gebonden aan vaste plekken of momenten op de dag. Dat geldt voor werk, leren, maar ook voor bijvoorbeeld ontwikkelingen in de zorg. Verbanden met instituties worden daarbij losser. Het SCP wijst erop

19. Steen, van der (2016).

20. De zogenaamde vijf ‘i’s’ – zo genoemd door voormalig SCP-directeur Paul Schnabel. Vgl. Sociaal en Cultureel Planbureau (2004).

21. Raad voor Cultuur (2014).

22. Drijvende krachten voor deze bewegingen zijn vooral (en in samenhang), demografisch, economisch, technologisch en ecologisch van aard p. 17-43.

H3. Vragen aan de toekomst

dat variëteit en mogelijkheden toenemen, met de daarbij horende onzekerheden, complexiteit en hectiek: alles kan altijd en overal.

De tweede rode draad is de beweging naar meer maatwerk: het volgen van het eigen pad. “*One size fits all* behoort in de toekomst definitief tot het verleden...” (SCP, 2016, p. 216).” Denk aan het zelf kunnen printen van een product, aangepast aan de persoonlijke wensen, maar ook aan persoonlijke tips, herinneringen en beloningen afgestemd op individuele doelen (bijvoorbeeld ten aanzien van gezondheid). Slimme e-coaches, slimme woningen, slimme kledingstukken... de verwachting is dat we voortdurend mogelijkheden krijgen aangeboden om het leven in te richten in overeenstemming met de eigen kenmerken en behoeften. Overigens met de nodige vragen over privacy en gelijke/rechtaardige behandeling (vragen en zorgen die we ook tegenkwamen in ons Brabantpanel).

Gekoppeld aan de mogelijkheden die zich voordoen is de derde beweging: meer eigen regie. Als instituties minder vaste kaders bieden, bepalen mensen steeds meer hun eigen koers. Dat past bij het eerder genoemde jargon van eigen verantwoordelijkheid, zelfredzaamheid, eigen kracht en veerkracht. Mensen maken zelf keuzes en zoals gezegd: dat kan meer en meer op maat.

Tegelijkertijd maakt dit vergrote keuzemenu, het leven niet per se gemakkelijker. Het is moeilijk om alle opties te overzien en af te wegen. Niet iedereen is bovendien in staat om zelf alle keuzes te maken en waar te maken, zo laat ook het onderzoek van de WRR naar zelfredzaamheid zien²³. In ons onderzoek naar Sociale Veerkracht gaat het niet voor niks over zelf- én samenredzaamheid en over hulpbronnen in de omgeving²⁴.

Veerkracht of sociale veerkracht?

De verschuiving van ‘zorgen en verzekeren’ van de verzorgingsstaat, naar ‘verheffen en verbinden²⁵’ sluit aan op het denken in termen van menselijk kapitaal en menselijke bronnen (competenties), zoals we dat ook op andere plekken zien (zoals in zorg en arbeid). Het past bij de ontwikkeling naar meer eigen regie, die door het SCP is geschetst. Vermogens van mensen – zelfs bij ziekte of handicap – staan centraal. De vraag is in eerste instantie niet: “Wat kunnen mensen niet en waar moeten we ze bij helpen?” Maar eerder:

23. Zie hiervoor het WRR rapport ‘Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid’ (2017), waarin zelfredzaamheid centraal staat en waarin aandacht gevraagd wordt voor het belang van individuele niet-cognitieve vermogens, zoals een doel stellen,

in actie komen, volhouden en om kunnen gaan met verleiding en tegenslag.

24. Blanken, Dagevos, Smeets, Smulders, Vermeulen & Vinckx (2016).

25. WRR (2006).

“Wat kunnen mensen wel en hoe krijgt dat ruimte?”. En als hulp al nodig is, is de vraag allereerst wat je daarin zelf – eventueel met je directe omgeving – kunt organiseren.

Dat vraagt veel van mensen en de samenleving en dat hoeft ook geen probleem te zijn. Niet voor niets wordt in de Trendrede, 2017 uitgeroepen tot jaar van de Nationale Veerkracht: “... de potentie om ook in de toekomst tot zinvolle oplossingen te komen voor problemen. Wij denken dat Nederland nog over voldoende veerkracht beschikt om vertrouwen te hebben in de toekomst”²⁶. Ook in onze groeps gesprekken geven mensen aan zelf graag het initiatief te nemen (en zelf te willen bepalen welke rol bijvoorbeeld de overheid dan nog krijgt).

Kijken we naar veerkracht van individuen, dan blijkt echter al snel dat niet iedereen even veerkrachtig is. Een constatering die al in 2006 door de WRR als waarschuwing bij het hervormen van de verzorgingsstaat is afgegeven en die wordt bevestigd in onder meer de verkenning van het SCP. “In een veeleisende samenleving ligt de lat van zelfredzaamheid hoog. Dit betekent dat er meer mensen op hun tenen moeten lopen om te kunnen blijven meedoen. Het risico bestaat dat die lat voor meer mensen te hoog komt te liggen, waardoor ze niet kunnen meekomen of slechts met veel stress en moeite. Daarnaast zullen processen van in- en uitsluiting de kwetsbaarheid van sommigen versterken (2016, p. 219).” Ook in Noord-Brabant is het risico van het ontstaan van nieuwe groepen achterblijvers door hun beperkte vaardigheden, groot²⁷.

Om die reden formuleren Telos en het PON, veerkracht in termen van sociale veerkracht – als het vermogen van mensen en gemeenschappen om met veranderingen om te gaan én de toegang tot hulpbronnen die ze daarbij hebben. Het gaat niet alleen om wat mensen zelf kunnen, maar ook over de mate ze de beschikking hebben over en gebruik maken van een sociaal netwerk, inkomen, opleiding, werk, publieke voorzieningen en woonkwaliteiten (sociale en omgevingshulpbronnen). Persoonlijke, sociale en omgevingshulpbronnen moeten in hun onderlinge samenhang bekeken worden, om zinvolle uitspraken te kunnen doen over de veerkracht van (individuen in) de samenleving²⁸.

Daar ligt volgens mij een belangrijke opgave. Niet iedereen is ‘hip & happening’. 30% van de Brabantse bevolking beschrijft

26. Trendrede 2017, p. 14-15. Overigens ruim nadat in het Brabantse bestuursakkoord het versterken van sociale veerkracht als hoofdpoging is benoemd.

27. Vgl. Agterbosch, Vinckx & Vermeulen (2017). Overigens zijn er ook in Brabant groepen mensen die uiterst veerkrachtig zijn, maar die

zelfredzaamheid omzetten in ‘Ondermijnende Criminaliteit’, zoals Pieter Tops en Jan Tromp beschreven in ‘de achterkant van Nederland (2017)’.

28. Blanken, Dagevos, Smeets, Smulders, Vermeulen & Vinckx (2016).

zichzelf als niet veerkrachtig. We zullen moeten erkennen dat investeren in veerkracht juist in een participatiesamenleving van belang is. Als je vertrouwt op zelfredzaamheid van mensen, zal je bereid moeten zijn om te investeren in mensen die minder veerkrachtig zijn.

Op individueel niveau betekent het dat nieuwe vaardigheden ontwikkeld worden die nodig zijn om overeind te blijven in een complexe, snel veranderende wereld. Het SCP (2016, p.220) benoemt in ieder geval: sociale vaardigheden, empathie, zorgvuldigheid, zelfreflectie, doorzettingsvermogen en nieuwsgierigheid. De WRR (2017) voegt daar aan toe: doelen stellen, in actie komen, volhouden en om kunnen gaan met verleiding en tegenslag.

Op samenlevingsniveau vereist het volgens mij investeren in sociale samenhang, nieuwe vormen van directe solidariteit tussen burgers en indirecte solidariteit vanuit de overheid. En (daarmee) in vertrouwen. Ook om te voorkomen dat groepen in de samenleving steeds verder van elkaar komen te staan²⁹. Verheffen en verbinden... Het past in ieder geval in het beeld dat Brabanders zelf schetsen van het ideale Brabant.

Verantwoordelijkheid: wie is aan zet?

Wie in de jaren '60 of '70 geboren is – zeg maar de leiders van nu – groeide op met het idee dat bazen je werkzaamheden bepaalden, dat je kennis ophaalde op school of in de bibliotheek en dat als je oud werd (70 jaar), je waarschijnlijk ging wonen in een bejaarden-tehuis. De staat zorgde voor je en de grote betekenis die nu gegeven wordt aan ‘actief burgerschap’ in de ‘energieke samenleving’ was nog onbekend.

Nog los van de vraag of iedereen hierin zomaar mee kan, vormen de ideeën rondom de participatiesamenleving een grote verschuiving in de verantwoordelijkheidsbalans. De ruimte die mensen zelf hebben om hun eigen leven in te richten is in zekere zin het gevolg van de vooruitgang die geboekt is. Informatie en kennis zijn meer en meer onderdeel van een ‘open space’ en waarom zou je bijvoorbeeld in een bejaardenhuis willen wonen als je 70 bent? Waarschijnlijk word je gezonder en ouder en je kunt prima met een groep vrienden samenwonen in een groep tiny houses, inclusief de bijbehorende smart health oplossingen.

29. Zie hiervoor ook de verkenning ‘Mind the Gap’ van Brabantkennis: <https://www.brabantkennis.nl/trend/mind-the-gap>.

Voor wie kan, zijn de mogelijkheden oneindig. Dichtbij huis doen mensen veel zelf. De maatschappelijke participatie van Brabanders als bijvoorbeeld vrijwilliger of mantelzorger is zoals gezegd groot³⁰. Een kwart van de Brabanders heeft zich in het afgelopen jaar bovendien ingezet voor een maatschappelijk initiatief. Men zet zich in voor de gemeenschap, of het realiseren van concrete projecten die hen persoonlijk raken.

Tegelijkertijd komt in onze onderzoeken van de afgelopen jaren een boodschap vrijwel continu terug: burgers willen (meer) ruimte en vrijheid om eigen initiatief te ontwikkelen, maar willen ook dat de overheid hen helpt. ‘Wel loslaten, niet laten vallen’. Wat de overheid verzorgde wordt niet meteen opgevangen door anderen. Heel onlogisch is dat niet. De staat is juist in het leven geroepen om dat wat we zelf niet kunnen, voor ons te organiseren. Er wordt nog steeds naar de overheid gekeken als het gaat om het organiseren van basisvoorzieningen en de inrichting van de (fysieke) omgeving.

Als het gaat om de rol die van de overheid mag worden verwacht, wordt door overheden zelf vaak verwezen naar de vier verschillende overheidsrollen die de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur onderscheidt: de rechtmatige overheid, de presterende overheid, de netwerkende overheid en de responsieve overheid³¹. Uitgangspunt in deze indeling is dat het publieke domein een verantwoordelijkheid is ‘van de representatieve democratie, van de rechtstaat en van de overheid die daaraan praktisch invulling geeft. Als de overheid ervoor kiest iets niet te doen en een initiatief met rust te laten, is dat een eigen keuze die afweging vereist’ (Van der Steen e.a., 2015, p.14).

Het is echter de vraag of deze uitgangspunten passen bij een samenleving, waarin ‘we’ verwachten dat burgers zelf meer oppakken en die past bij de mogelijkheden die deze tijd ons biedt. Gaat het bij de participatiesamenleving niet bij uitstek om een verandering in deze verantwoordelijkheidsbalans? Wordt het publieke domein niet weer veel meer een verantwoordelijkheid van de inwoners zelf? De Brabanders die we spraken in de groepsgesprekken vinden dat in ieder geval wel.

Kernvraag is volgens mij of mensen zelf en/of in gezamenlijkheid gaan zorgen voor zaken waarin de verzorgingsstaat voorzag. Als je het aan mensen zelf overlaat, gaat men dan voor elkaar zorgen

30. Agterbosch & Vincx (2017).

31. O.a. beschreven in Steen, van der, Scherpenisse en Twist, van (2015).

(het vraagstuk van directe solidariteit)? Geldt dat voor iedereen (inclusiviteit)? En dragen de keuzes bij aan het grotere geheel (de ‘gewenste’ toekomst)?

Naast alle verworvenheden heeft de verzorgingsstaat er immers ook voor gezorgd dat het individu losser is komen te staan van de samenleving als geheel³². Een beweging die niet van de ene op de andere dag is te veranderen. Als de overheid het niet meer bepaalt, wat willen mensen dan voor zichzelf en anderen doen? Welke afweging maken ze daarin? Hoe gaan we om met onduidelijkheid, kwetsbaarheid, het falen van initiatieven? Wie bepaalt eigenlijk wat succes of falen is?

Niet voor niets pleitte Kim Putters in zijn Dreeslezing in 2016 voor een nieuw sociaal contract en de ontwikkeling van nieuwe sociale normen. Het is vooral een oproep aan politiek-bestuurlijk Nederland om te komen tot een wenkend toekomstperspectief.

Ik stel voor te beginnen bij de mens. En als helder is wat mensen zelf of met anderen oppakken, opnieuw na te denken over wat te doen met wat niet gebeurt. Op welk niveau pakken we dat bijvoorbeeld op? Het lijkt logischer om de discussie dan niet te beginnen bij de bestaande bestuurslagen, maar democratisch bestuur en overheid te organiseren op het niveau waarop het vraagstuk zich feitelijk voordoet en waar mensen willen meedenken en doen. Zo zou de rol van Europa en de provincie (de regio?) wel eens veel groter kunnen worden. Of niet.

Een grotere rol van de burger, met meer zeggenschap en directe democratie, ligt gezien de ontwikkelingen in ieder geval voor de hand. Zoals gezegd: als eigenbelang aan gemeenschapsbelang gekoppeld is, doen Brabanders graag mee. Zeker als de overheid zich minder gedraagt als de leider van een te besturen object, maar meer als partner in een volwassen relatie met inwoners en maatschappelijke organisaties. Inclusief bijbehorende onzekerheden.

De verleidende overheid?

Wat mij betreft richten we ons de komende jaren niet op het wenkend perspectief, maar op de weg daar naar toe. We doen niet net of we weten wat nodig is, maar gaan om met de dynamiek van verandering die nu eenmaal samenhangt met een complex systeem als onze samenleving³³. De verschuiving naar een nieuwe verant-

32. Vgl. Heijne (2016).

33. Steen, van der (2016, p. 17-27).

woordelijkheidsbalans – hoe logisch die ook lijkt – vereist een geleidelijke en gerichte zoektocht die in gezamenlijkheid wordt oppakt. Met vooralsnog een overheid die wel een tandje bij mag zetten.

Burgers kijken niet alleen naar de overheid als ambtelijke organisatie, maar ook naar de overheid als partner, leider en vangnet. Opnieuw bleek uit ons onderzoek dat Brabanders vóór minder bureaucratie en meer eigen inbreng van inwoners zijn, maar ook dat we moeten waken voor zelfsturing en té veel (eind) verantwoordelijkheid van burgers. Onze respondenten geven aan dat een overheid nodig is om te sturen, om sociale samenhang te bewaken/bewaren en ervoor te zorgen dat iedereen aan bod komt en mee kan doen.

Zoals gezegd: de overheid zou zich meer als partner in een volwassen relatie mogen opstellen. Dat begint met verdiepen in de belevingswereld van burgers. Signalen oppikken, doorvragen (in plaats van verdedigen) en verkennen. En ruimte laten voor initiatief en experiment. Het betekent tegelijkertijd zelf richting geven en leiderschap tonen. Van een netwerkpartner in een volwassen relatie mag immers verwacht worden dat die positie kiest, zoals ook Kim Putters in zijn Dreeslezing in 2016 bepleit. Dat is niet leiden in een klassieke of ouderwetse zin, maar leiden door mogelijk te maken. Door wellicht zelfs te verleiden: door uit te dagen, te proberen, voor te doen en te motiveren. En waar nodig, door te helpen de verzorgingsstaat af te bouwen en een participatiesamenleving op te bouwen.

Als we mensen als vertrekpunt kiezen, en aansluiten op de ideeën die zij ons de afgelopen periode hebben aangereikt, heb ik enkele concrete suggesties die zo door de Brabantse overheden kunnen worden opgepakt.

Maak creativiteit, initiatief en lef van mensen leidend

Allereerst betekent ruimte maken voor initiatief, dat burgers zelf bepalen welke rol de overheid krijgt. Mogelijk zijn er wetten en praktische bezwaren (misschien zelfs weemoedigheid), maar de kern van de beweging is ruimte maken voor wat mensen zelf kunnen en doen. Versterk de participatieve democratie. Gebruik de rechtsstaat

(slechts) als belangrijke waarborg voor het bewaken van het algemeen belang en de zorg voor kwetsbare groepen. Niet als excuus.

Dat betekent ook accepteren dat experimenten mislukken en daarvan leren. Sterker nog: ik zou graag zien dat gemeenten en provincie zichzelf de expliciete opdracht gaven om ieder jaar een aantal experimenten te laten mislukken. In het bedrijfsleven is een percentage van het innovatiebudget beschikbaar stellen voor fouten heel gewoon. Zo wordt creativiteit en lef bevorderd om tot vernieuwing te komen.

Denk wel na over welke risico's je wilt nemen (qua impact, inzet van bronnen en reputatie) en vooral hoe je hier, wat van wilt leren. Uiteindelijk zouden initiatieven in een participatiesamenleving een bijdrage moeten leveren aan het versterken van sociale veerkracht en eigen verantwoordelijkheid. Financiering en ondersteuning in een netwerk mag gepaard gaan met vragen en eisen. Daag uit op solidariteit en inclusie en vraag om de bijdrage van een initiatief aan het grotere geheel. En kijk naar de impact.

Daag uit op verantwoordelijkheid

Ten tweede is dat wat niet direct wordt opgepakt door burgers of maatschappelijke organisaties, niet automatisch een (overblijvende) opdracht voor de overheid. Op die manier blijft de verzorgingsstaat namelijk in stand. Het is de kunst om burgers, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven uit te dagen – te verleiden – om verantwoordelijkheid te nemen. Dat gebeurt over het algemeen niet via regels of structuren, omdat structuren eerder de neiging hebben gedrag te beperken. Verleiden betekent dat je zult moeten aansluiten bij wat mensen zelf willen.

Dat kan bijvoorbeeld door successen te delen en verhalen te vertellen. Regelmatig blijkt dat informele voortrekkers – ‘best persons’ die zelf de verbinding weten te leggen tussen instituties en mensen – het verschil maken³⁴. Hen zichtbaar maken en ondersteunen in hun werk is een mooie nieuwe rol voor ambtelijke organisaties. Zoals we recent zagen in de gemeente Heusden. Daar is een klantcoördinator wijkgericht werken continu bezig om bij initiatieven vooral burgers zelf in stelling te brengen: “Als je ons vraagt om het voor je te doen krijg je een verwaterde versie van wat je zelf had gewild”³⁵.

35. Gesprek in het kader van een onderzoek naar burgerbetrokkenheid, waar later dit jaar door het PON over gepubliceerd wordt. Zie ook: <https://www.facebook.com/gemheusden>.

34. Zie ook Graaf, de (2017).

Onderzoek ook welke experimenten niet beginnen en waarom. We lezen vaak over successen, soms over mislukkingen, maar nooit over wat niet van de grond komt. Terwijl daarin juist duidelijk wordt wat tegenhoudt, beklemmt, botst met belangen of wat mensen écht niet zelf kunnen doen.

Ontwikkel veerkracht van individuen en samenleving

Ten derde: motivatie is niet voldoende. Zoals gesignaleerd kan niet iedereen mee. Investeren in individuele vaardigheden van burgers is nodig. Zoals gezegd gaat dat over de vaardigheden die door het SCP en de WRR zijn benoemd, zoals sociale vaardigheden, empathie, doelen stellen, doorzettingsvermogen en nieuwsgierigheid. In ons onderwijs zouden we hier meer ruimte voor mogen maken, inclusief het leren stellen van vragen aan onszelf en anderen. Op scholen hebben we volgens mij geen behoefte aan meer overdracht van moraal, maar aan het leren van vaardigheden waarmee je een moraal opbouwt. Dat is leren en ervaren van verantwoordelijkheid.

Het gaat er in mijn ogen ook om het accepteren van onduidelijkheid en niet alles kunnen fixen. In een samenleving gaat het immers juist over de vraag op wie je dan mag vertrouwen. Vertrouwen in jezelf en in anderen om met moeilijke situaties om te gaan. Vertrouwen in solidariteit en veerkracht.

Tot slot

In dit essay heb ik de ruimte genomen om op basis van onze onderzoeken te komen tot suggesties voor de toekomst. Het is mooi te zien hoeveel energie er zit rondom dit thema bij de mensen die we gesproken hebben. Dat geeft hoe dan ook hoop. Ook bij ons heeft het thema veel energie en ideeën losgemaakt. En de wens om de komende jaren, net als in de afgelopen 70 jaar, bij te dragen aan inzicht in en ontwikkeling van de samenleving. Daar gaan we de komende jaren mee door. Zoals we in het jaarverslag 2016 schreven: “Vanuit de wetenschap dat wat gisteren gold, ons leven vandaag vormt, maar slechts een suggestie is voor de toekomst.”

Literatuur

- Agterbosch en Vinckx (2017). Sociale samenhang en scheidslijnen door de ogen van Brabanders. Tilburg: BrabantKennis.
- Agterbosch, Vinckx en Vermeulen (2017). Verschil en gelijkheid. Perspectief van Brabanders. Tilburg: BrabantKennis.
- Blanken, Dagevos, Smeets, Smulders, Vermeulen en Vinckx (2016). Sociale Veerkracht in Brabant. Tilburg: PON/Telos.
- Brabantadvies (2017). Sociaal economisch beeld. www.brabantadvies.com.
- Donk, van de, Janssen en Leeuwen, van (2014). Het Nieuwste Brabant. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant.
- Dekker, Blok, de en Hart, de (2016, p.15). Continu onderzoek burgerperspectieven. Den Haag: SCP.
- Graaf, de (2017). Van top tot teen in verbinding. Beweging van onderop, beweging aan de top. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Haar, van der, Beyen en Dalen, van (2017). Het perspectief van Brabantse burgers op de ontwikkelingen in Brabant en de strategische opgaven voor de Perspectiefnota 2017. Tilburg: Het PON.
- Hartog, den, Smeets en Mes (2014). Betrokken Brabanders. Resultaten van de vierde monitor sociale participatie Noord-Brabant. Tilburg: Het PON.
- Hartog, den en Wijdevan, van de (2015). Anders kijken naar betrokkenheid. Vijf heersende beelden onder de loep. In: PON Jaarboek 2015: Kom over de Brug. Transformatoren doe je al doende. Tilburg: Het PON.
- Heijne (2016). Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens. Amsterdam: Armo/Anthos.
- Houben en Geel, van (1997). Manifest Brabant 2050. Brabant ongemonteerd. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant.
- Quay, de (1947-1949). Praeadviezen. In zake een welvaartsplan voor de provincie Noord-Brabant. Deel I, II en III. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant.
- Quay, de (1952-1955). Het Nieuwe Brabant. Deel I, II en III. 's-Hertogenbosch: Zuid-Nederlandsche Drukkerij N.V.
- Raad voor Cultuur (2014). De Cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2004). In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel rapport 2004. Den Haag: SCP.
- Steen, van der, Scherpenisse en Twist, van (2015). Sedimentatie in sturing. Systeem brengen in netwerkend werken door meervoudig organiseren. Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.
- Steen, van der (2016). Tijdig Bestuur. Strategisch omgaan met voorbare verrassingen. Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.
- Tops en Tromp (2017). De achterkant van Nederland. Hoe onder- en bovenwereld verstrengeld raken. Amsterdam: Balans.
- Trendrede 2017 op te vragen via www.trendrede.nl.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2017). Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid. Den Haag: WRR.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006). De hervormingsstaat herwogen: over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden. Den Haag/Amsterdam: Amsterdam University Press.

Nawoord

Zoals veel projecten in de samenleving is dit essay tot stand gekomen dankzij het werk van velen. Allereerst wil ik de Provincie Noord-Brabant bedanken voor de ruimte die we krijgen om over de toekomst van Brabant na te denken. Dat nadenken kan niet zonder de input van Brabanders. Graag bedank ik op deze plek ieder die dat al heeft gedaan en nog gaat doen. Meer speciaal de mensen die aan onze onderzoeken van het afgelopen jaar hebben meegewerkt: leden van ons Brabantpanel, deelnemers aan de groeps gesprekken (de Rotary, de Dorpscoöperatie Esbeek en One World Citizens), mensen die vragenlijsten hebben ingevuld of hebben deelgenomen aan bijeenkomsten.

Graag bedank ik verder namens ons team enkele mensen die hebben meegedacht over ons toekomstproject: het team van K2 Next generation; Lout Donders en Theo van Lexmond (Omroep Brabant); Patrick van der Duin (Stichting Toekomstbeeld der Techniek); Joks Janssen (BrabantKennis); Floor van Berkel, Gon Mevis, Michelle La Vallette en Chiara Riboch (Contourdetwern/R-Newt), Eleonora Louise van Eendenburg en rapper/schrijver Jelle Verse.

Persoonlijk dank ik graag de mensen uit ons eigen PON-team, die zich iedere dag met hart en ziel inzetten om de toekomst van Brabant net iets beter te maken. Hun passie voor samen leven, geeft mij vertrouwen in de toekomst.

Patrick Vermeulen
Directeur-bestuurder van het PON

Colofon

Tekst: Patrick Vermeulen
Redactie: Bo Broers, Jolanda Luijten, Hans de Kuyper
Reflectie: Claasje Beyen, Mariëlle Blanken, Marleen van der Haar
Vormgeving: YURR studio
Fotografie: Joyce van Belkom
Drukwerk: Drukkerij Tielens
Coördinatie: Studio Blikwerk
PON bestelnummer: 17-25
ISBN nummer: 978-90-5049-554-7

Voor meer specifieke uitkomsten van het Brabantpanel en de introductieteksten, het videomateriaal en artikelen: zie het online magazine 'Vertrouwen in veerkracht' (PON, 2017). Daar is ook meer informatie over de groepsgesprekken te vinden.'

